

Vogelinventarisatie Prins Bernhardbos broedseizoen 2000

Pim de Nobel

Inleiding

Het Prins Bernhardbos is in 1999-2000 aangelegd als onderdeel van het project Groene Weelde in de Haarlemmermeer. Landschapsarchitect F. Ruyten heeft in het kader van een vergelijkend onderzoek naar beplantingsmethoden bewerkstelligd dat een deel van het 'bos' is aangelegd volgens de methode Integrale Beplanting; dat wil zeggen dat reeds 12-15 jaar oude bomen en 6 jaar oude struiken zijn geplant in de uiteindelijke parkstructuur. Dit deel van de aanplant vormt daarmee een scherp contrast met de rest van het park-in-wording: rijen van kniehoge twijgjes geplant volgens de methode Blijvers-Wijkers uit de traditionele productie-bosbouw. De idee is dat Integrale Beplanting weliswaar in aanleg een stuk duurder is vanwege langjarig opkweken en omvangrijk transport, maar in onderhoud veel goedkoper zal zijn door minder intensieve onkruidbestrijding en het achterwege blijven van dunningen. Bovendien is het eerder geschikt voor recreatief gebruik. Het proefproject Prins Bernhardbos heeft echter niet alleen financieel-technische kanten. Naast een esthetisch en ethisch aspect (denk aan landgoed-architectuur en geen periodieke dunningen van levend materiaal) is er ook een ecologische vraagstelling: hoe reageren de (broed)vogels op deze 'revolutionaire' beplantingsmethode? Welke vogelsoorten duiken in welke aantallen op? Zijn er verschillen in vogelbevolking tussen de deelgebieden met Integrale en Blijvers-Wijkers Beplanting?

Vanwege de gedeelde interesse in de (natuur)wetenschappelijke resultaten hebben leden van de Vogelwerkgroep de vogels van het Prins Bernhardbos in het broedseizoen van 2000 geïnventariseerd.

Onderzoeksgebied

Het geïnventariseerde gebied is ca. 25 hectare groot. Het park in wording ligt direct ten noordoosten van de kruising Kruisweg-Spieringweg (gemeente Haarlemmermeer), en vormt samen met het

oostelijk gelegen Haarlemmermeerse Bos, het noordelijk gelegen terrein van de Floriade 2002 en de westelijk gelegen golfbaan het project Groene Weelde in de Haarlemmermeer. Hoewel de bodem van de Haarlemmermeer grotendeels uit zeeklei bestaat, komt juist in het gebied rond het Prins Bernhardbos, grofweg tussen de dorpen De Glip en Cruquius en het Haarlemmermeerse Bos, ook zeezand (bijna) aan het oppervlak (Blokzijl et al, 1995).

Van het 'bos' is 10 ha aangeplant volgens de Integrale Beplantingsmethode; 5 ha in 1999 en 5 ha in 2000. Bij de aanplant van de 12-15 jaar oude bomen, voornamelijk Zomereik en Zwarte Els met een hoogte van ca. 7 m en een kroonbreedte van ca. 3 m, en de 6 jaar oude struiken, meer dan 10 soorten van ca. 2 m hoog en flink uitgestoeld, is uitgegaan van het eindbeeld: de bomen en struiken zijn direct op eindafstand geplaatst, waardoor dunningen overbodig zijn geworden. Verder vormt de in de loop van het groeiseizoen opkomende ruigtevegetatie geen concurrentie voor het grote plantmateriaal (Anonymus, zonder jaar); het wordt eenmaal per jaar op 50 cm hoogte gemaaid en afgevoerd. Naast de Integrale Beplanting is, in 2000, 10 hectare aangeplant volgens de traditionele methode Blijvers-Wijkers. Deze beplanting van rijen kniehoge twijgjes vormt, door de eenvormigheid in het horizontale en vertikale vlak, een opvallend contrast met de vrijere structuur van de Integrale Beplanting. De overige 5 hectare van het gebied bestaat uit diverse watergangen, hier en daar met ondiepe oevers en een beginnende rietvegetatie, en een middelgroot open water (ca. 4 ha).

Methode

De broedvogels zijn geïnventariseerd volgens uitgebreide territoriumkartering (Van Dijk, 1996). De totale tijdsbesteding tijdens de zeven ochtend- en twee avondbezoeken bedroeg precies 14 uur (gemiddeld iets meer dan 1,5 uur per bezoek; De Nobel, 2001). Daar het geïnventariseerde gebied ca. 25 hectare groot is, komt dit overeen met ruim een half uur per hectare, hetgeen royaal kan worden genoemd voor zo'n relatief open gebied. Verder kan worden gesteld dat de waarneemomstandigheden redelijk tot goed waren (geen harde wind en/of regen).

De ligging van de broedvogelterritoria is onderzocht voor een drietal ecologische vogelgroepen waarvan minimaal vier leden aanwezig zijn (Sierdsema, 1995), aangevuld met de overgebleven vogels van halfopen landschap, ruigte of water/oever:

- de struweelvogels van zeer jong bos en bosranden (grasmus-groep): Heggenmus, Grasmus, Fitis en Kneu, aangevuld met de vogels van halfopen landschap Torenvalk, Witte Kwikstaart, Zwarte Kraai en Putter (in totaal 12 territoria);
- de akkervogels (kievit-groep): Patrijs, Scholekster, Kievit, Gele Kwikstaart, aangevuld met de ruigtevogel Fazant (in totaal 16 territoria);
- de watervogels van voedselrijk, open water (kuifeend-groep): Fuut, Nijlgans, Bergeend, Wilde Eend, Kuifeend, Meerkoet, aangevuld met de water- en oevervogels Krakeend, soepeend, Tafeleend, Kluut en Kleine Plevier (in totaal 68 territoria).

In 2001 is eveneens een broedvogelinventarisatie uitgevoerd. Vanwege de opvallend lagere aantallen (44% minder territoria), mogelijk als gevolg van de enigszins lagere onderzoeksinspanning (De Nobel, 2001), is besloten deze resultaten alleen als bijlage op te nemen.

Naast de waarnemingen in het kader van de standaard broedvogelinventarisatie zijn tijdens het broedseizoen van 2000 tevens de waarnemingen van niet-broedvogels verzameld. Per bezoek is het maximum aan 'gebiedsgebonden' exemplaren per soort bepaald, en is aangegeven in welk deelgebied ze verbleven (Integrale Beplanting, Blijvers-Wijkers of water) en welk gedrag ze vertoonden (voedsel zoeken of rusten). Vogels zonder enige zichtbare binding met het Prins Bernhardbos, zoals hoog over- of strak doorvliegende vogels, zijn dus niet in beschouwing genomen.

Resultaten en discussie

Broedvogels

In 2000 zijn 24 soorten broedvogels met gezamenlijk 96 territoria vastgesteld. Tabel 1 geeft het overzicht van de totalen en de aantallen uitgesplitst naar de drie deelgebieden. De totale dichtheid van 384 territoria per 100 hectare houdt het midden tussen de gemiddelde territoriumdichtheid van de bossen en moerassen in de polders van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer (resp. 462 en 323 terr/100 ha; Geelhoed et al, 1998), en ligt ver boven die van het akkerland (slechts 113 terr/100 ha). De aanplant van het Prins Bernhardbos op voormalige akkerland heeft, numeriek gezien, gezorgd voor een 'verrijking' van de lokale vogelstand. Hierbij dient echter een aantal kanttekeningen te worden gemaakt.

Tabel 1. Broedvogels in het Prins Bernhardbos in 2000. Soorten, voorkeurbiotop, totaal aantal territoria en aantal territoria per deelgebied.

Soort	Landschap Deelgebied:	Aantallen territoria/broedparen			
		Totaal	Blijvers- Wijkers	Integrale Beplanting	Water en -kanten
	Oppervlakte:	25	10	10	5
Fuut	Water	1	0	0	1
Nijlgans	Water	1	0	0	1
Bergeend	Water	2	0	0	2
Krakeend	Water	1	0	0	1
Wilde Eend	Water	16	0	0	16
boereneend	Water	3	0	0	3
Tafeleend	Water	2	0	0	2
Kuifeend	Water	24	0	0	24
Torenvalk	Halfopen	1	1	0	0
Patrijs	Akkerland	3	2	1	0
Fazant	Ruigte	9	6	3	0
Meerkoet	Water	10	0	0	10
Scholekster	Akkerland	1	0	0	1
Kluut	Kale oevers	4	0	0	4
Kleine Plevier	Kale oevers	4	0	0	4
Kievit	Akkerland	2	0	0	2
Gele Kw.staart	Akkerland	1	1	0	0
Witte Kw.staart	Halfopen	3	1	1	1
Heggenmus	Struweel	1	0	1	0
Grasmus	Struweel	2	0	2	0
Fitis	Struweel	1	0	1	0
Zwarte Kraai	Halfopen	1	0	1	0
Putter	Halfopen	2	0	2	0
Kneu	Struweel	1	0	1	0
Totaal soorten		24	5	9	14
Totaal territoria		96	11	13	72

Ondanks de naam Prins Bernhardbos bepalen watervogels, en niet bos- of struweelvogels, het beeld. De totale dichtheden van de drie deelgebieden, Integrale Beplanting, Blijvers-Wijkers en water zijn, ondanks de geringe oppervlaktes geïnventariseerd, veelzeggend: respectievelijk 130, 110 en maar liefst 1440 territoria per 100 ha. Van de vier (dominante) soorten die 5% of meer aan het totaal bijdragen, zijn er dan ook drie watervogel: Kuifeend, Wilde Eend en Meerkoet. Alleen Fazant, een vogel van ruigten, kan daar numeriek nog wat tegen over stellen. Relativerend kan echter worden opgemerkt dat het nog valt te bezien (en te onderzoeken) in hoeverre deze watervogelpopulatie bekijft:

enerzijds komt juist bij de eendachtigen een deel van de 'territoriale paren' niet tot broeden (abusievelijk meetellen van niet-broedende maar slechts pleisterende exemplaren), anderzijds wordt een explosieve vestiging van (water)vogels in een nieuw gecreëerd biotoop niet zelden gevolgd door een populatiedaling in latere jaren (o.a. Baeyens & Vader, 1990).

Van andere orde is de waardering van de broedvogelbevolking. De kwantitatieve vooruitgang van een 'arme' akkervogelbevolking naar een 'rijke' water- en ruigtevogelbevolking is onmiskenbaar. De meningen zullen echter verschillen over het kwalitatieve aspect van deze verandering. Uit het oogpunt van diversiteit is er, op lokale schaal, zondermeer winst geboekt. Maar uit het oogpunt van oorspronkelijkheid betekent het opnieuw een aanslag op de voor de Haarlemmermeer typische akkervogelbevolking, ontstaan na de drooglegging in 1852 en al decennia onder druk door de immer voortgaande uitbreiding van Hoofddorp, Nieuw-Vennep en Schiphol. De enige twee broedvogelsoorten van het Prins Bernhardbos die ook voorkomen op de landelijke Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare soorten, Patrijs en Kluut, zijn in Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer typische akker(slootrand)vogels die met een verdergaande ontwikkeling van bos- en oevervegetaties zullen verdwijnen (Geelhoed et al, 1998; Vergeer, 1995).

De verspreiding van de vastgestelde broedvogelterritoria is een ander verhaal. De ligging van de watervogelterritoria weerspiegelt grotendeels het voorkomen van de kleinere watergangen en het middelgrote open water. Interessanter is de verspreiding van enerzijds de akker- en ruigtevogels, en anderzijds de struweelvogels en vogels van halfopen landschap. Ondanks het geringe aantal territoria, respectievelijk 16 en 12, is de tendens duidelijk: de akker- en ruigtevogels prefereren het Blijvers-Wijkers deel, terwijl de struweelvogels en vogels van halfopen landschap de Integrale Beplanting prefereren.

Op grond van deze eerste resultaten lijkt het alsof de Integrale Beplanting dus niet alleen zorgt voor een sprong in de successie van de vegetatie (park oogt ca. 10 jaar ouder dan een even oude, traditionele Blijvers-Wijkers aanplant), maar ook dat de vogelbevolking ten dele 'meespringt'. Hoewel het voordeel voor recreatief gebruik evident is, is het maar de vraag in hoeverre de vogelwereld hiermee opschiet: de tussenliggende successiestadia hebben ook hun ecologische waarde en de natuur kent geen ongeduld bij het bereiken van een climax. Blijft het feit dat de niet-zelden voor vogels desastreuze dunningen worden vermeden, en de verwachting dat het eindstadium van een Integrale Beplanting veelal een gevarieerde structuur zal kennen dan een periodiek gedunde Blijvers-Wijkers aanplant.

Niet-broedvogels

Gedurende het broedseizoen van 2000 zijn waarnemingen van 21 soorten geïnterpreteerd als niet territoriaal (tabel 2). Het betreft een ratjetoe aan soorten die of in de directe omgeving tot broeden kwamen (bijv. Stormmeeuw, Visdief, Oeverzwaluw), of hier slechts op doortrek pleisterden (bijv. Aalscholver, Witgat, Gierzwaluw). Het totaal aantal individuen, 319, is echter dermate gering dat er niet al te veel zinvolle conclusies kunnen worden getrokken. Wel kan worden vastgesteld dat, net als bij de broedvogels, watervogels en boven water foeragerende zangvogels domineren, en dat de enige talrijke bosvogel, de Houtduif, de integrale beplanting prefereert boven het blijvers-wijkers deel.

Tabel 2. Niet-broedvogels in het Prins Bernhardbos in 2000. Soorten, aandeel per deelgebied en totaal aantal individuen.

Soort	N	Percentage per deelgebied		
		Blijvers- Wijkers	Integrale Beplanting	Water en Waterkanten
Wilde Eend	10	100	0	0
Aalscholver	4	0	0	100
Blauwe Reiger	5	0	0	100
Scholekster	16	0	0	100
Tureluur	22	0	0	100
Witgat	4	0	0	100
Oeverloper	3	0	0	100
Kokmeeuw	8	0	0	100
Stormmeeuw	2	0	0	100
Zilvermeeuw	10	0	0	100
Kleine Mantelmeeuw	2	0	0	100
Visdief	18	0	0	100
Houtduif	56	12,5	87,5	0
Gierzwaluw	32	0	9,5	90,5
Oeverzwaluw	20	0	0	100
Boerenzwaluw	22	0	0	100
Huiszwaluw	62	0	0	100
Merel	1	0	100	0
Koolmees	1	0	100	0
Spreeuw	14	50	50	0
Kauw	7	28,5	71,5	0
Totaal soorten	n.v.t.	4	6	15
Totaal individuen	319	8	21	71

Verleden en toekomst

Helaas is er van voor de aanleg van het Prins Bernhardbos geen broedvogelinventarisatie voorhanden. Niettemin kan men zich een beeld vormen van die broedvogelbevolking door te refereren aan de gemiddelde vogelbevolking van akkerland in de regio Zuid-Kennemerland/Haarlemmermeer, zoals geboekstaafd in de regionale Avifauna (Geelhoed et al, 1998). Naast de Huismus, zeer talrijk rond boerenerven, waren er nog vier soorten dominant: Kievit, Wilde Eend, Gele Kwikstaart en Veldleeuwerik. Uitgezonderd Wilde Eend zullen deze soorten, evenals bijvoorbeeld de minder frequent voorkomende maar wel karakteristieke akkerlandvogels Patrijs, Kluut en Kwartel, in de toekomst in dit gebied niet meer tot broeden (kunnen) komen. Daarentegen zullen in de loop der tijd steeds meer struweel- en bosvogels zich vestigen, waarbij de meeste struweelvogels na het bereiken van een optimum weer zullen afnemen. Indien het parkbos enigszins ecologisch wordt beheerd, leidend tot de aanwezigheid van enige mate van doodhout, ondergroei en rust (zie voor lokale voorbeelden Bol & Looij, 1994; van Huijssteeden & Groot, 1994; Buiten, 2000), dan kan men in een rijk en vochtig polderbos in deze regio uiteindelijk bijzondere soorten verwachten als Havik, Houtsnip, Zomertortel, Ransuil, Groene Specht, Wielewaal en Appelvink (Geelhoed et al, 1998; Buiten, 1999, Buiten, 2000). De doorbraak in de jaren negentig van ecologisch groenbeheer waarvan de aanleg van Thijsse's Hof als een eerste aanzet kan worden gezien, blijkt overigens ook profijtelijk voor onder meer wilde planten en bijen (Koster, 2001).

Het moge duidelijk zijn: ook vanuit de ecologische vraagstelling is het interessant om de ontwikkeling van het Prins Bernhardbos te blijven volgen. Periodiek herhaalde broedvogelinventarisaties, met een interval van liefst vijf en maximaal tien jaar, zijn dan ook wenselijk.

Conclusies

- in 2000 zijn 24 soorten broedvogels met gezamenlijk 96 territoria vastgesteld
- de Rode-Lijstsoorten Patrijs en Kluut bezetten respectievelijk drie en vier territoria
- de broedvogelbevolking wordt gedomineerd door watervogels
- akkerland- en ruigtevogels prefereren het deel aangeplant met de methode Blijvers-Wijkers
- struweelvogels en vogels van halfopen landschap prefereren het deel Integrale Beplanting
- niet-broedvogels maken slechts in zeer beperkte mate gebruik van het Prins Bernhardbos

- de oorspronkelijke maar weinig diverse akkervogelbevolking gaat verloren
- een rijke polderbosbevolking zal zich ontwikkelen, mits ecologisch beheer wordt toegepast
- periodiek herhaalde broedvogelinventarisatie zijn wenselijk

Dankwoord

De initiatiefnemer, Frits Ruyten, wordt bedankt voor zijn enthousiasme tijdens de voorbereiding, uitvoering en afronding van het project. De vogeltellers Coen Looij, Marcel Schalkwijk en Yvonne Schutter worden bedankt voor hun aandeel in het veldwerk.

Literatuur

- Anonymus, zonder jaar. Prins Bernhardbos. Proefproject voor beplanting met economische meerwaarde. Plant Publicity Holland, Boskoop.
- Baeyens, G. & Vader, H., 1990. Aantalsontwikkelingen van eenden in drie duinwaterwingebieden. In: Natuurwaarden en waterwinning in de duinen; mogelijkheden voor behoud, herstel en ontwikkeling van natuurwaarden. Koerselman, den Hoed, Jansen & Ernst (red), 103-118. KIWA, Nieuwegein.
- Blokzijl, J, Dubelaar, C.W., Gans, W. de & Jong, J. de, 1995. Vereenvoudigde Geologische Kaart van Haarlem en omgeving (1:50.000). Rijks Geologische Dienst, Haarlem.
- Bol, B.J., & Looij, C., 1994. Het Haarlemmermeerse Bos, Broedvogelinventarisatie 1993 en een voorstel voor nieuwe natuur. Fitis 30 (2): 70-79.
- Buiten, N., 1999. Broedvogels van het Westhoffbos in 1998. Fitis 35 (1): 2-5.
- Buiten, N., 2000. Broedvogels van het Noorderbos in 1999. Fitis 36 (1): 17-22.
- Dijk, A.J. van, 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- Geelhoed, S., Groot, H., Huijssteeden, E. van, Leeuwen, G. van & Nobel, P. de (red), 1998. Vogels in het landschap van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer. Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland/KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Huijssteeden, E. van & Groot, H., 1994. Broedvogels van een recreatiegebied. Broedvogelinventarisatie in het deelplan

Buitenhuizen van het recreatiegebied Spaarnwoude in 1994. Fitis 30 (4): 160-171.

- Koster, A., 2001. Openbaar groen op ecologische grondslag. Proefschrift Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Nobel, P. de, 2001. Vogelinventarisatie Prins Bernhardbos broedseizoen 2000. Rapport (in eigen beheer), Haarlem.
- Sierdsema, H., 1995. Broedvogels en beheer. Het gebruik van broedvogelgegevens in het beheer van bos- en natuurterreinen. SBB-rapport 1995-1, SOVON-onderzoeksrapport 1995/04. SBB/SOVON, Driebergen/Beek-Ubbergen.
- Vergeer, J.-W., 1995. Vogels van de Rode Lijst. KNNV/Vogelbescherming, Utrecht/Zeist.

Pim de Nobel, Zijlweg 115 4, 2013 DE Haarlem, 023-5318631, pim.de.nobel@hccnet.nl

Bijlage. Broedvogels in het Prins Bernhardbos in 2001. Soorten, voorkeurbiotop, totaal aantal territoria en aantal territoria per deelgebied.

Soort	Landschap deelgebied:	Aantallen territoria/broedparen			
		Totaal	Blijvers- Wijkers	Integrale 3eplanting	Water en -kanten
	oppervlakte:	25	10	10	5
Fuut	Water	3	0	0	3
Nijlgans	Water	1	0	0	1
Bergeend	Water	1	0	0	1
Wilde Eend	Water	7	0	0	7
Tafeleend	Water	3	0	0	3
Kuifeend	Water	13	0	0	13
Patrijs	Akkerland	1	0	1	0
Fazant	Ruigte	1	1	0	0
Waterhoen	Water	2	0	0	2
Meerkoet	Water	9	0	0	9
Scholekster	Akkerland	0-1	0	0	0-1
Kluut	Kale oevers	1	0	0	1
Kleine Plevier	Kale oevers	0-1	0	0	0-1
Kievit	Akkerland	2	0	0	2
Tureluur	Akkerland	2	0	0	2
Gele Kwikstaart	Akkerland	0-2	0-1	0-1	0
Witte Kw.staart	Halfopen	1	0	1	0
Merel	Struweel	1	0	1	0
Grasmus	Struweel	2	1	1	0
Fitis	Struweel	0-1	0-1	0	0
Ekster	Halfopen	1	1	0	0
Putter	Halfopen	0-1	0	0-1	0
Totaal soorten		17-22	3-5	4-6	11-13
Totaal territoria		51-57	3-5	4-6	44-46

De opgave van 0-1 territoria voor een vijftal soorten komt voort uit het feit dat waarnemingen zijn gedaan op meerdere teldagen, maar (net) niet binnen de limiet van de datumgrenzen. Ten opzichte van 2000 zijn zes soorten niet meer waargenomen (Krakeend, boereneend, Torenavalk, Heggenmus, Zwarte Kraai & Kneul), en zijn vier soorten nieuw vastgesteld (Waterhoen, Tureluur Merel & Ekster).